

Бакуменко О. О.,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри німецької філології та перекладу і прикладної лінгвістики
Київського національного лінгвістичного університету

ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ В ДІЄСЛОВАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З ВІДОКРЕМЛЮВАНИМ ПРЕФІКСОМ AB- У XVI СТ.

Анотація. Статтю присвячено дослідженню грамати-калізації в дієсловах з відокремлюваним префіксом ab- у німецькій мові XVI ст. З'ясовано, що перетворення ab- частини композита на префікс відбувається в результаті змін в локативній семантиці ab-. Формування граматичного значення виявлено в префіксах тих дієслів, в яких твірна основа зберегла первинне значення. Граматикалізація відбувається повільно. Про це свідчать випадки відокремлювання ab- від дієслова в контактній позиції, що є нетиповим для сучасної німецької мови. Ускладнює процес грамати-калізації ідіоматизація твірної основи.

Ключові слова: грамати-калізація, відокремлюваний префікс, локативна семантика, граматичне значення, ідіоматизація твірної основи.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зміни, які відбуваються в мові, можуть бути нерівномірними і різними за ступенем інтенсивності, тому в певний період розвитку одночасно можуть існувати одиниці, що перебувають на різних етапах свого становлення [1, с. 4, 19]. Прикладом цього є відокремлювані префікси в дієсловах німецької мови. Невраховання особливостей формування таких конструкцій призвело до неоднозначності в тлумаченні статусу відокремлюваної частини дієслова. Одні вчені відносять її до «напівافیксів» (М.Д. Степанова), інші – до префіксів (Й. Ербен, В. Фляйшер, І. Барц) [2; 3; 4].

Дослідження таких дієслів з позицій теорії грамати-калізації дає змогу простежити поступове перетворення відокремлюваної частини зі складника композиту (преверба) на префікс. Ґрунтовний аналіз дієслівних конструкцій можливий за умови їхнього вивчення на більш ранніх етапах розвитку мови.

Мета статті – дослідити процес грамати-калізації дієслів з відокремлюваним префіксом ab- в німецькій мові XVI ст. і з'ясувати зміни, що відбуваються в семантиці та побудові цих мовних одиниць. Для спостереження за грамати-калізацією дієслів з відокремлюваним префіксом ab- обрано XVI ст., оскільки в цей час зустрічаються конструкції, типові як для сучасності, так і для попередніх етапів німецької мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслова з відокремлюваними префіксами мають низку дефініцій: *явище інкорпорації* (Ж. Пуату [5], Л. Айхінгер [6]), *фраземи* (Л. Колемайнен) [7], *фразеологічні словосполучення* (К.А. Левковська) [8], *синтаксичні утворення* (Е. Драг) [9, с. 24] тощо.

Значна кількість визначень цих конструкцій зумовлена неврахуванням особливостей їхнього формування і розвитку в історії німецької мови. Пильного вивчення потребують процеси, які беруть участь у становленні таких дієслів.

У науковій літературі виникли суперечки щодо того, чи є творення дериваційних афіксів наслідком лексикалізації чи грамати-калізації. На думку К. Лемана, формування дієслівних

префіксів є виключно словотворенням [10, с. 90–91]. Р. Шчепа-няк вважає, що елементам ab- в *abmachen* чи *-lich* в *freundlich*, що походять від частин композит, притаманне доволі прозоре та необов'язкове значення, що відрізняє їх від словозмінних грамем, які виникають на основі самостійного слова, що є частиною синтагми [11, с. 26–27]. Крім того, по-різному відбувається лексикалізація афіксів із словотвірною та граматичною семантикою. У першому випадку зазначений процес передуює генералізації значення і відбувається в кожному дієслові в певний час, а флексії лексикалізуються разом з твірною основою [12, с. 163]. Проте наведені аргументи стосуються лише окремих етапів розвитку обох типів морфем, перебіг яких має схожі риси: джерело творення (слово), зблидження семантики, втрата синтаксичної автономії, редукція звукового вираження. Лексикалізація перетинає як процеси словотворення, так і формування словозмінних морфем. Підтвердженням цього є трансформація вільної лексеми в частину композита, як у слові *Welt* (двн. *weralt* = *wer* (людина) + *alt* (вік), «розчинення» деривата *-t* у структурі іменника *Fahrt* та виникнення *während* від дієприкметника I дієслова *währen* (тривати), що в сучасній німецькій мові функціонує як прийменник та сполучник [11, с. 27–28, 112–114].

Становлення дієслівних конструкцій із відокремлюваними префіксами відбувається за участі не лише лексикалізації, а і грамати-калізації. Про це свідчить формування граматичного значення (ГЗ) в деяких випадках у перших прислівниково-прийменникових елементах цих утворень.

У процесі розвитку ab- поступово втрачає первинне локативне значення. Сполучуваність дієслова, від якого залежить ab-, з об'єктами та суб'єктами на позначення абстрактних понять зумовлює у відокремлюваному елементі відповідні зміни, що може спричинити співіснування в ньому декількох значень, об'єднаних в одне ціле, наприклад, напрямок руху та підсилення дії. Тож вивчення семантики обох складників дієслів з абпотебує встановлення, наскільки змінилися первинні значення частини прислівниково-прийменникового походження та твірної основи. Для приналежності цих мовних одиниць до певного типу словотворення до кожного випадку вживання конструкції застосовуємо критерій подібності значення, за допомогою якого з'ясуємо характер зв'язку відокремлюваної частини та слова, від якого вона утворилася [13, с. 37].

Виклад основного матеріалу дослідження. У давньоверхньо-німецькому періоді розвитку мови (двн.) елемент ab-, що функціонував як прислівник, прийменник і префікс, позначав *aus*, *durch*, *herab*, *von*, *weg von* [14, с. 1], в середньо- та ранньонововерхньо-німецькому (свн. та рвн.) – прийменник ab- мав семантику *herab*, *von*, *weg von* [15, с. 1; 16, с. 1]. Тож і у XVI ст. відокремлювана частина ab-, що зберегла первинне значення і входить до складу композит, виражає віддалення від когось / чогось або рух згори донизу, що і засвідчують такі уривки:

(1) *Johan Klandt weinet, vnd heldt das Maul mit dem finger zu, vnd gehet abe* [17, с. 8].

(2) **Der fahrend Schüler:**

nun kann er ie mit seinem Roß

nit zu mir reiten in das Moos,

er muß vor dem Graben absteigen [18].

В обох реченнях конструкції з превербом *ab-* належать до складних слів, складові частини яких мають прозору семантику [19, с. 130; 20]. У першому з них (*abgehen*) відокремлюваний елемент прислівниково-прийменникового походження вказує на 'віддалення від когось / чогось', а *gehen* – на процес. В утворенні *absteigen* *ab-* виражає 'рух згори донизу', де твірна основа *steigen* зберігає зв'язок зі словом, від якого утворилася [21, с. 845].

Елемент *ab-* на позначення 'усунення, розмежування, позбавлення когось / чогось від чогось' тяжіє до того, аби набути статусу префікса:

(3) **Daniel:** *Vnd du must das alles hinwieder jtz bezahlen, was du manchem armen Man, wieder recht vnd billigkeit abgeschunden hast* [17, с. 143].

У реченні (3) *ab-*, окрім локативності, передає також 'інтенсивне здійснення дії в повному обсязі'. Це призвело до того, що інша людина зазнала збитків. На результаті також наголошено за допомогою часової форми перфекта. У дієслові *schinden* відбулося перенесення значення. Таким чином, твірна основа в цьому контексті виражає 'обкрадати когось' [22, с. 632]. Обидві частини утворення є напівідиоматичними.

Повністю втрачаючи первинну семантику, тобто перетворюючись на префікс, елемент *ab-* виражає 'інтенсивність дії та / або охоплення нею всього об'єкта', що може спричинити її виконання в повному обсязі та призвести до результату (4):

(4) **Das Weib:**

Was fehlet hie euch allen beeden?

Soll ich euch beid noch baß abbleuen? [23].

У наведеному прикладі *ab-* є ідіомою (більше не позначає 'віддалення від когось / чогось' або 'рух згори донизу'), а дієслово *bleuen* (в днв. *pliuwan*) співвідноситься зі словом, від якого утворилося [22, с. 87; 19].

Ще більша ідіоматизація зумовлює розвиток у префіксі *ab-* значення 'завершення дії, що призводить до певного результату' (5) – до знищення об'єкта:

(5) **Der Arzet:**

Mich wundert, daß der gelb Unflat

dein Herz dir nit abgefressen hat [24].

Відокремлюваний складник є ідіоматичним, на відміну від твірної основи *fressen*. Це дієслово зазвичай використовувалося по відношенню до тварин [21, с. 293]. У відповідному контексті Г. Сакс вжив його в переносному значенні, порівнюючи людські вади на кшталт задрощів, пихатості тощо з дурнями – істотами, що повністю знищують людське ество.

Ab- може виражати 'зміну стану':

(6) **Zachaeus:**

<...> Wenns wetter sich hat abgekült,

Sein donnern vnd plitzen wol erfüllt,

So pflegt sichs wider auff zuziehn,

Vnd schöner werden, dann vorhin [25, с. 62].

У цьому випадку елемент *ab-* є ідіомою, а дієслово зберегло значення, успадковане ним від прикметника *kühl* [22, с. 393].

Відокремлювана частина *ab-* також може мати семантику 'наслідування зразка' (7), 'скасування, відсторонення, відмову від чогось' (8), 'забезпечення когось / чогось чимось' (9):

(7) *Also ist auch diese Comædia demselben löblichen gebrauch zuvolge, derhalben verfertiget vnd agieret worden, das man dadurch den jetzigen lauff vnd gebrauch der Welt gleich als in einem Spiegel möchte abmhalen <...>* [17, с. 166–167].

(8) **Der alte Narr:** *Desgleichen will ich sye auch betten,*

Das sye uns sicher ab lond dretten

Und unser keym thüen keyn leydt [26, с. 32].

(9) **Johan Clant:** *Dat eine was ein Man von achtich Iaren. Vnd was ein langen magern Dieff...Vnnd hadde dem Zegenbock die Barth affgelehnet* [17, с. 158].

У реченні (7) (*abmhalen*) *ab-* виражає 'охоплення дією всього об'єкта', що сприяє усвідомленню суб'єктом зображеної копії (у цьому контексті – світу). Елемент *ab-* більше не вказує на 'віддалення від когось / чогось' або 'рух згори донизу', тобто став ідіомою. Твірна основа *malen* набула переносного значення і стала напівідиомою [22, с. 436; 19, с. 76; 20]. У реченні (8) обидва складники конструкції *ablassen* є ідіоматичними. *Ab-* передає результат дії. Дієслово *lassen* також втратило первинну семантику [21, с. 508]. При цьому *ab-* та дієслово (8), перебуваючи в контактній позиції, є роз'єднаними, що більше не спостерігається в сучасній німецькій мові. В утворенні *ablehnen* (9) відокремлюваний елемент є напівідиомою, оскільки, окрім вказівки на напрямок дії від особи, *ab-* передає 'результат її виконання', на якому також наголошено за допомогою часової форми перфекта. Мотивуюче слово *lehnen*, що у днв., свн. та інколи у рвн. вживалося як синонім до *leihen*, у наведеному прикладі набуло перенесення значення з конкретного об'єкта на риси зовнішності особи. У такий спосіб автор подає влучний опис злочинця вустах блазня, на думку якого, старий Мідіан схожий на цапа [19, с. 72; 20; 21, с. 520].

У проаналізованих німецьких дієсловах XVI ст. одиниця прислівниково-прийменникового походження *ab-* у 16,9% прикладів зберігає співвіднесення зі словом, від якого вона утворилася. Більше половини конструкцій з *ab-* (58,4%) перебувають на етапі перетворення зі складного дієслова на префіксальне. Під час ідіоматизації у відокремлюваній частині, окрім 'інтенсивності дії та повного охоплення нею об'єкта', розвивається також семантика її 'здійснення в повному обсязі та набуття результату'. Це спричиняє формування в префіксі *ab-* значення 'завершення дії, що призводить до певного результату'. Кількість префіксальних дієслів становить 24,7%. З них 36,4% – повні ідіоми.

Безпосереднє формування ГЗ засвідчено в дієсловах, в яких елемент *ab-* є ідіоматичним, а твірна основа співвідноситься зі словом, від якого походить. Кількість таких утворень становить 7,9%. З них у 28,6% випадків розвинулося ГЗ.

Висновки. Виникнення і розвиток дієслів з відокремлюваною частиною *ab-* відбувається за участі граматикизації, яка має пройти лексикалізацію і передбачає формування в префіксах граматичного значення.

Від початку виникнення семантичного зв'язку між прислівниково-прийменниковим елементом та дієсловом розпочинається рух обох частин конструкції в напрямку досягнення вираження категорії якості. Оскільки відокремлювана частина має абстрактнішу за дієслово семантику, то саме в ній розвиваються значення 'виконання дії в повному обсязі' та її 'інтенсивність', що сприятимуть формуванню граматичного значення

таких утворень. Цей процес відбувається повільно, що зумовлено розвитком їхнього словотвірного значення, на основі якого виникає граматичне значення.

Для префікса характерним є різний ступінь граматикалізації, під час якої елемент прислівниково-прийменникового походження (преверб) поступово набуває цього статусу, втрачаючи семантичний зв'язок зі словом, від якого утворився. Дієслова з аб- у XVI ст. становлять проміжний варіант між композитами та префіксальними утвореннями (58,4%). Це та випадки роз'єднаності аб- від дієслова в контактній позиції, що є нетиповим для сучасної німецької мови, свідчать про те, що процес граматикалізації цих утворень відбувається повільно і поступово. Розвитку граматичного значення у відокремлюваній частині аб- стає на заваді ідіоматизація твірної основи, яка відбувається під час взаємодії семантик складників дієслівної конструкції.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні граматикалізації дієслів з відокремлюваними елементами прислівниково-прийменникового походження в сучасній німецькій мові.

Література:

1. Зиндер Л.Р. Историческая морфология немецкого языка. Л.: Изд-во Просвещения, 1968. 263 с.
2. Степанова М.Д. Лексикология современного немецкого языка. М.: Высшая школа, 1962. 310 с.
3. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. Berlin: E. Schmidt, 2000. 191 S.
4. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Niemeyer, 2007. 382 S.
5. Poitou J. Komposition und Derivation vs. Inkorporation // Verbale Wortbildung : im Spannungsfeld zwischen Wortsemantik, Syntax und Rechtschreibung / [Hrsg. M. Kauffer, R. Metrich]. Tübingen: Stauffenburg, 2011. S. 1–11.
6. Eichinger L. M. Deutsche Wortbildung. Eine Einführung. Tübingen: Narr Verlag, 2000. 269 S.
7. Kolehmainen L. Präfix und Partikelverben im deutsch-finnischen Kontrast: [Dissertation]. Helsinki, 2005. 376 S.
8. Левковская К.А. Теория слова. Принципы её построения и аспекты изучения лексического материала. М.: Высшая школа, 1962. 295 с.
9. Hundsnurscher F. Das System der Partikelverben mit aus in der Gegenwartssprache: Beiträge zur germanistischen Sprachwissenschaft 11. Hamburg: Buske, 1997. 241 S.
10. Lehman Chr. Thoughts on Grammaticalization. [2nd. rev. ed.]. Erfurt: University of Erfurt, 2002. 171 p. (Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt Nr. 9).
11. Szczepaniak R. Grammatikalisierung im Deutschen. [2. überarb. u. erw. Aufl.] Tübingen: Narr Verlag, 2011. 219 S.
12. Bybee J. The evolution of grammar : tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 398 p.
13. Habermann M. Verbale Wortbildung um 1500: eine historisch-synchrone Untersuchung anhand von Texten Albrecht Dürers, Heinrich Deichlers und Veit Dietrichs. Berlin, New York: de Gruyter, 1994. 581 S.
14. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch [Elektronische Quelle]. 1995. Zugriffsmodus: <http://www.koeblergerhard.de/der/DERA.pdf>
15. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. [38. Aufl., unveränd. Nachdr.]. Stuttgart: Hirzel, 1992. 504 S.
16. Baufeld Ch. Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch: Lexik aus Dichtung und Fachliteratur des Frühneuhochdeutschen. Tübingen: Niemeyer, 1996. 264 S.
17. Braunschweig H. J. von. Tragica comœdia HIBELDEHA von der Susanna // Die Schauspiele des Herzogs Heinrich Julius von Braunschweig : nach alten Drucken und Handschriften / [Hrsg. von Dr. Wilhelm Ludwig Holland]. Stuttgart: gedruckt auf Kosten des litterarischen Vereins, 1855. S. 1–170.
18. Sachs H. Der fahrend Schüler im Paradeis [Elektronische Quelle]. 1557. Zugriffsmodus: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/drei-fast-nachtsspiele-5218/2>.
19. Grimm J. Deutsches Woerterbuch : [in 33 Bänden] [Elektronische Quelle]. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1854. Bd. 1. 1854. 1824 S.
20. Grimm J. Deutsches Woerterbuch: [in 33 Bänden] [Elektronische Quelle]. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1854. Bd. 2. 33. Zugriffsmodus: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>.
21. Paul H. Deutsches Wörterbuch. [9. volst., neu bearb. Aufl.] Tübingen: Niemeyer, 1992. 1130 S.
22. Der Duden: [in 12 Bd]. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Leipzig: Wien; Zürich: Dudenverlag, 1997. Bd. 7. : Etymologie. 1997. 840 S.
23. Sachs H. Der böß Rauch [Elektronische Quelle]. 1551. Zugriffsmodus: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/drei-fastnachtsspiele-5218/3>.
24. Sachs H. Das Narrenschneiden [Elektronische Quelle]. 1557. Zugriffsmodus: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/drei-fastnachtsspiele-5218/1>.
25. Hayneccius M. Hans Pfriem, oder Meister Kecks. North Charlston: CreateSpace IPP, 2013. 88 S.
26. Wickram G. Das Narrengießen. North Charlston: CreateSpace IPP, 2013. 34 S.

Бакуменко О. О. Грамматикалізація в глаголах німецького мови з відокремлюваною частинкою аб- в XVI в.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню граматикалізації в глаголах з відокремлюваною частинкою аб- в німецькому мові XVI в. Превращение аб- из части композита в префікс происходит в результате изменений в локативной семантике аб-. Формирование грамматического значения обнаружено в префиксах глаголов, словообразовательная основа которых сохранила первичную семантику. Грамматикалізація происходит медленно. Подтверждением этого служат случаи раздельного употребления приставок и глаголов в контактной позиции, что является нетипичным для современного немецкого языка. Усложняет процесс граматикалізації ідіоматизація словообразовательной основы.

Ключевые слова: граматикалізація, відокремлювана приставка, локативна семантика, граматичне значення, ідіоматизація словообразовательной основы.

Bakumenko O. Grammatikalization in German verbs with the separable prefix ab- in the 16th century

Summary. The article focuses on the study of grammaticalization in verbs with the separable prefix ab- in the German language of the 16th century. The research reveals that ab- turns from the part of a compound word into the prefix as a result of changes in its locative semantics. Formation of grammatical meaning has been revealed in the prefixes of the verbs whose word stem preserved its original meaning. Grammaticalization proceeds slowly. The cases of atypical for modern German separability of the verb and ab- in the contact position in the language of the 16th century evidence this fact. Idiomaticization of a verbal stem complicates the process.

Key words: grammaticalization, the separable prefix ab-, locative semantics, grammatical meaning, idiomaticization of a verbal stem.